

Füzi László

Elakadások

III. rész

(Részlet)

1.

Mindenekelőtt azonban barátságokat, társtalálásokat jelentett számomra az irodalom világába való „bekerülésem”. Azért használom az idézőjelet, mert minden hasonló jellegű kijelentést hamisnak tartok, s az otthonról hozott (otthonról hozott, alkati vagy társadalmi) idegenségérzetemmel igyekeztem is őrizni az önállóságomat, a barátságok azonban nem kerültek el.

Korábban sem és most sem.

Nehezen beszélek minderről, mázsás súlyokkal kell küzdenem, amikor ezekről írok, mintha kirántanának belőlem valamit, ami eddig csak az enyém volt, s most sem akarom, hogy a másé legyen az, ami eddig az enyém volt. Ezért írtam és írok Ágiról is nehezen, s ezért írtam csak pár sort a gyerekről. Az otthoni világ már más volt, annak a világnak az értékeit, meghatározottságait, mire írni kezdtem róla, már elrendeztem magamban.

Azt a világot, amelyikbe az otthoni után kerültem, most próbálom megérteni.

Mintha felszínre dobnék valamit, amit ugyanúgy nem akartam megmutatni, ahogy a régi világomnak a személyes vonatkozásait sem akartam megmutatni.

2.

Ahogy abból az időből másokat lát, úgy látja akkori önmagukat is.

Nemcsak fiatalabbak voltak akkor, s nemcsak erősebbek voltak, hanem kiegyensúlyozottabbak és derűsebbek is, mint ma.

Akkor mintha még csak fizikai erőpróbáknak lettek volna kitéve, s nem lelkieknek, ma már minden velük kapcsolatos történést értelmezniük kell, fel kell dolgozniuk, úgy tűnik, ellenállóképességük is csökkent az elmúlt évtizedek alatt.

Mindezt azért tartja furcsának, mert már fiatalon is érezték a hatalomnak az ember belső világára is ránövő hatását. Még Egerben éltek, de már készülődtek Kecskemétre, amikor megkapták a kecskeméti művelődési központ meghívóját a Nagy László rajzaiból rendezett kiállítására. A meghívón Buda Ferenc Nagy Lászlóval kapcsolatos írásából szerepelt pár mondat, értették az utalásait, s már korábbról is tudták, hogy a huszadik század megemelte az ember belső világát, fontos küzdelmek zajlottak ott.

Mondhatná azt is, fogékonyak voltak mindarra, ami később megtörtént velük.

*Idézi Buda Ferenc írását: „Képzetelemre bízzál édes munkát»? Az bizony, az kellene, mert a játék is immár megtelik epével, lúggal, és üvölthetsz érte, akár a fias farkas, feltátott torokkal, a méz aranyló gömböcskéi madzagról csöpögnek. Mindegy? Nem mindegy? Semmi sem mindegy: mint ahogy az sem mindegy, hogy a költő hatása a szerű szeméjtén tengődő táltoscsikó-e, avagy aranyat prüsszentő számár. Hagyjuk azonban a moralizálást, hölgyeim és uraim. Ahelyett kérjük meg inkább gondolatban az itt jelenvaló Költőt, kívánjon nekünk több szerencsét, tisztább levegőt, nyílt arcú ellenséget.”**

Nagy hatást gyakoroltak rá ezek a sorok, legalább akkorát, mint Nagy László emlékezetes sora az Ady Endre ostorára történő utalással. A nyílt arcú ellenséggel kapcsolatos kitévelt gyakran idézte, hogy a besúgások és megfigyelések világában a közvetlen és a közvetett ráhatás közötti különbséget akkor már igencsak érzekelte.

*Buda Ferenc László műhelye című írásának sorait a költő 1955 és 2005 közötti verseit tartalmazó kötetből idézte: Buda Ferenc: Mi híja még, Versek 1955–2005, Holnap Kiadó, 2006, 138–139.

3.

Igen, a feszültségek, erről is írnia kell.

Erzi, hogy nehéz oldalakon kell átjutnia, arról kell írnia, ami egész eddigi életét végigkísérte, de amiről nem alakított ki önmagában sem átgondolt képet.

Azt gondolja, életét azért kísérték és kísérik feszültségek, mert mindig olyan szerepeket, feladatokat vállalt, amelyeket nem tudott belső vívódások, küzdelmek nélkül betölteni, végigvinni.

Lehet, hogy az alkata nem engedte, hogy vállalásai közepette felengedjen.

Lehet, hogy életét egészen más körülmények között is feszültségekkel együtt élve élte volna meg.

Lehet, hogy a huszadik század második felében, a huszonegyedik századba való átmenetben, ennek az időszaknak az évtizedeiben, Magyarország változásai – átalakulásai – mozgásai közepette nem is lehetett feszültségek nélkül élni.

Lehet, hogy az állandó változások, mozgások hívták elő benne a feszültséget, görcsöket, bár azt mondják, hogy a feszültségek közepette élő ember számára a mozdulatlanosság elviselése jelenti a legnehezebb feladatot.

Van, amikor az ember távlatokat lát maga előtt, s érzi az életét körülfolyló világ összefüggéseit, s van, amikor belezuhan a körülményeibe, jobb esetben a munkájába, s nem látja sem a távlatokat, sem önmagát kívülről, csak dolgozik, s megpróbálja átrágni magát a tennivalóin.

Van, amikor az ember érzi, hogy részese egy történésornak, s van, amikor azt érzi, hogy kívül rekedt a történéseken.

Van, amikor történések sincsenek, legalábbis olyanok, amelyekre oda kellene figyelnie.

Van, amikor valóban fontos társadalmi mozgások, események takarják el a korábbi történéseket, s van, amikor éppenséggel a napi történések válnak érdekelenné.

Olyan is van, amikor a világ történései munkára készítetik az embert, mert érzi, hogy a világnak szüksége van arra, amit éppen ő tud hozzátenni a történésekhez, pedig dehogya.

S olyan is van, amikor ez a kapcsolódás megszűnik, s csupán a személyes hajlam, a kötelességtudat készíteti munkára az embert.

S van és lesz, biztosan lesz, amikor a kötelességtudat is eltűnik, s az ember visszavonhatatlanul kizáródik a világból.

Azt már tudja, hogy milyen érzés reggelente kedv, életkedv nélkül felébredni.

4.

A maga életében kétszer érezte meg a távlatokat.

Először még gyerekként, a hatvanas években, akkor érezte azt, hogy majd elindulhat otthonról, mert a tanulás révén egy másik világba léphet majd be.

Írta már, a hatvanas évekre a hetvenes évek jöttek, s amikor végzett az egyetemen, már nem látta azt az új világot, amelyikbe gyerekként szeretett volna belemenni.

Másodszor a rendszerváltás időszakában érezte meg a távlatokat, akkor gondolta úgy, hogy nemcsak az a régi világ tűnik el, amelyikben nem érezte jól magát, hanem a korábbi, az örök világok merev tagoltsága is, azt hitte, eltűnnek majd a kiszolgáltatottságok, az alárendeltségek, a kemény kényszerek.

Nem tudja, miért gondolta ezt így, a politikai és gazdasági változásokból mindennek nem kellett volna következnie, ahogyan nem is következtek.

A régi világot nyilván a kiszolgáltatottságok és az alárendeltségek érintették a legmélyebben, ezért szerette volna, ha ezek az újabb világból eltűnnek.

Othonról indulva bármelyik világba is került be, örök kívülálló maradt, nehezen oldódott fel bárhol is. Feltehetően ezért is kereste az irodalom világát, úgy gondolta, ebben a világban csak a művek, a gondolkodásmódok számítanak.

Ma is így gondolja ezt.

A két jelzett időszakon túl távlatokra csak a családi életben belül talált rá, az Ágival közösen megélt pillanatokban, gyermekeik születésekor, s akkor, ha velük, közösen fedeztek fel maguknak valamit.

Az alárendelő társadalommal szembeállított mellérendelő társadalom elképzelésével a Németh Lászlóval való foglalkozása során találkozott, nyilvánvalóan a hetvenes években. Németh a harmincas évek első felében írta: „Egy nemzet életerejé ezekből merít (mármint a kis csoportokból, közösségekből – F. L.), s a terv rendeltetése ezeket a kis csoportokat úgy fűzi össze, hogy minél kisebb legyen köztük a súrlódás. A mi társadalmunk, s úgy látszik, a szocialista és fasiszta is, alárendelő társadalom; az új politika a mellérendelésnek a művészete.” Németh felvetése kapcsán utalnia kell arra, hogy gondolkodása, mint azt sokan megállapították, köztük Hanák Tibor is, az akaratnak szólt, a tudomány nem adott alá talajt, de most nem erről akar beszélni, s még csak nem is az alárendelő és mellérendelő társadalmakról, hanem arról, hogy a politikával kapcsolatos töredékekre, gondolatokra írók, gondolkodók írásaiban, tanulmányaiban talált rá politikai-politológiai ismeretei nem voltak, nem is nagyon lehettek,*

utalásokból próbálta magának az alapkérdéseket tisztázni. Emlékszik arra, mennyit gondolkodott az ideológia fogalmán, merthogy az akkori nyilvánosságban állandóan ideológiai kérdésekről beszéltek. A politikához köthető elméleti írásokkal tanulmányai során egyáltalán nem találkozott.

Leélte már élete nagyobbik részét, ezért azt mondja, nem hiszi, hogy a mellérendelés elvén valamikor is működni fog egy társadalom, ahogyan azt sem hiszi, hogy egy társadalom valamikor is működni tudna a teljes egymásmellettség elvén. Ha más nem, akkor a rendszerváltást követő negyedszázad minden illúziójából kiábrándította. Ma, amikor a társadalom minden apró kis egysége a másik legyőzését, megelőzését tartja a feladatának, már a békés egymás mellett élést is elképzelhetlennek tartja.

Azt kérdezi, hova vezet a mindennapi életbe bevezetett agresszió, mikor robbantja szét a társadalmat.

*Németh László: Új politika, Tanu, VI. 1933. október, in: Németh László: Sorskérdések, 1989, 70.

5.

Az is lehet, hogy a munkájával való azonosulás tette ennyire feszültté az életét. Lapot szerkeszteni a Kádár-rendszerben, a rendszerváltás éveiben és az azt követő időszakban, bárhonnét is nézi, nehéz feladat volt, s nehéz feladat ma is.

Nem a szerkesztés miatt, hanem a szerkesztés körülményei miatt.

S mindig azért, mert annak, aki ezen a pályán bármit is tett, valami másra is tekintettel kellett lennie, mint a szerkesztés. Az életét körbefogó csapdák feltehetően itt kezdődtek azzal, hogy a jelenség, a történéssor soha nem önmagában létezett, hanem mindig valami mással összekapcsolva.

Pályatársainak, barátainak-munkatársainak az életében, és az ő életében is tisztán látszanak az irodalmi közeg, vagy akár a szerkesztői lét sajátos kísérő körülményei.

A szellemi alkotómunka alapja a kimondhatóság határainak keresése, az ehhez a kereséshez tartozó kutatóösztön követése. A szocializmus mindezt a társadalmi-politikai kérdések, de feltehetően más kérdések kapcsán is összekapcsolta a cenzúrával, ennek határai akkor, amikor ő a folyóirathoz került, már felolvadtak a korábban említett trutymóban.

Mindazzal együtt, hogy szakmájuk törvényeit akarták követni, óhatatlanul felmerült bennük az általuk működtetett műhely megőrzésének vágya-kényszere is, ezt nem tagadta senki, ezek mellett munkájuk, munkahelyük, addig megte-remtett egzisztenciájuk védelme, ha ez az utóbbi nem is volt valami fényes, nem beszélve a politikai ütközések kínjairól, keserveiről. Ebben a „környezetben” kellett tevékenykedniük úgy, hogy a munkájuk köré vont úgynevezett közléspolitikai elvek a legtöbb esetben számukra ismeretlenül léteztek.

Leírva, ennyire lecsupasztatottan leírva roppant egyszerűnek, primitíven egyszerűnek tűnik mindaz, amire sokak élete ment rá.

Egyszerűnek azonban csak visszatekintve, az adott körülmények közül kilépve tűnik bármi is, amíg benne élünk az adott helyzetben, minden bonyolultnak mutatja magát. A szerkesztőség élete sem volt egyszerű, a fentebb említett kérdé-

sek ezernyi árnyalata mutatta meg magát, ott sem érvényesült semmi sem a maga leegyszerűsített formájában. Említette már, hogy tudott nem közölni írásokról, Kósa Ferenc gyönyörű szép esszéjének visszaküldésébe majdnem belebetegedett, máskor az ellenzékiként ismert költő kórházi ciklusából csak részleteket közöltek, a cím alatt hangsúlyosan feltüntették a részletek kifejezést. Noha soha nem tudott taktikában és stratégiában gondolkodni, s így azt a kérdést sem tette fel sohasem, hogy mi az, amiért úgymond megéri áldozatot hozni, azt azért a maga naivitásával is megértette, hogy főszerkesztője ezzel a hatalomnak jelezte a maga éberségét.

Meglehet, akkor már jeleznie kellett ezt.

Lehet, hogy ezzel érte el egy problematikusnak gondolt írás közlésének lehetőségét.

Valójában még ezek az utólagos tűnődések is jelzik az egész rendszer végtelen esetlegességét és erkölcsstelenségét. Azt, aki belelépett a feltételezéseken alapuló számításokba, magába ránthatta az örvény.

A felszínen a mozdulatlanság uralkodott, a mélyben a latolgatások idegeket romboló rendszere tombolt, végső soron pedig – tisztelet a kivételnek – a megalukvások korábról öröklött és máig ható rendszere működött.

Gondolta, hogy egyszer írnia kell arról is, miért látta a Kádár-rendszert erkölcsstelennek. Nem könyvekhez fordul most, még csak nem is olvasmányait igyekszik felidézni, ezek helyett azt akarja elmondani, ami az évtizedek során a maga tapasztalatai alapján kialakult benne erről a világról.

Először is az eredete volt tisztátalan, ezen belül Kádár ötvenhatos magatartása, Budapestről való eltűnése, kormányának megalakítása, mondjuk így, a forradalommal való szembefordulása és Moszkva-bérencsége, majd a terror, a kivégzések. Minderről gyerekként, majd fiatalon értelemszerűen keveset tudott, a kivégzések nyilvánosság előtti tisztázódásához évtizedek kellettek, ennek ellenére az egész jelenségkört és annak tisztátalanságát érzékelte. Érzékelte, mert a körülötte lévő világ is érzékelte, s azt felé is közvetítette.

Másodjára azért tartotta erkölcsstelennek a Kádár-rendszert, mert nem az volt, aminek mondta magát. A munkások, ahogy akkor mondták, „a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság” érdekeinek képviselője egyetlen pillanatig sem foglalkoztatta sem Kádárt, sem a többi hatalmon levőt. Politikai berendezkedést, rendszert működtettek, ennek érdekei vezették őket, ha kellett, az érdekeiket hazugsággal és erővel is érvényesítették.

Harmadikként azért tartotta erkölcsstelennek azt a rendszert, mert az érdekeik miatt az országot elvágták a korszerű gondolkodástól, attól, hogy a külső világgal a hivatalosan engedélyezett könyveken, rádió- és tévéműsorokon túl is kapcsolatba kerülhessen.

Ha még mondania kell valamit, akkor az erkölcsi relativizmust, a lehetőségek meghatározottságának tételét mondja, az éppen aktuális helyzet állandó megideologizálását.

Minden más jelenség, most éppen a cenzúrára, pontosabban az éppen adott helyzet cenzurális viszonyaira gondol, a fentiekből következett.

6.

Írt már arról, hogy igyekezett emlékezetébe zárni, ha egy-egy kéziratot érezhetően politikai okok miatt adtak vissza, s arról is írt már, hogy megőrizte a kéziratok elhagyott bekezdéseit, a papírdarabokat a megjelölt Forrás-szám egy-egy példányába, jobb esetben a bekötött évfolyamon belül a megfelelő helyre helyezte. Nem sok ilyen írásról tud, inkább egy-egy szociográfia egy-egy bekezdésének elhagyása merül fel benne, a szerzővel akkor is egyeztettek, a szerző is ismerte azt a világot, amelyikben élt.

Ez a tevékenysége nem a kívülállását, főképpen nem a szerkesztőségen való kívülállását jelezte, s nem is dokumentátori vágyak vezették, ilyen irányú hajlamai soha nem voltak, egy-egy fontosnak gondolt levél, dokumentum addig volt fontos a számára, amíg azt használta, így szinte mindent szétszórta maga körül, leveleket, dokumentumokat, feljegyzéseket, s soha nem gondolt rendezésükre, de még egyetlen helyre való összegyűjtésükre sem. Nem, soha nem gondolta, hogy valamikor egy-egy írás elhagyott részletével teljessé teszi majd a szóban forgó munkát, semmi más nem vezette, csak az, hogy az utókornak, igen, az utókornak, pedig már akkor is tudta azt, amit ma is tud, hogy az utókor az ő számukra már nem adatik meg, igaz, szükségét sem érezte ennek, még a rá való hivatkozásnak sem, szóval az utókornak jelezze, ilyen is történt az irodalom terén az ezerkilencszáznolcvanas években.

Igen, ilyen is történt az irodalom terén, így náluk is, ha nem is nagy számban. Könnyű lenne most azt mondania, hogy akkori helyzetében nem akadályozhatta meg ezeket a történéseket. Végző soron érintette mindaz, ami a szerkesztőségben történt, így maga is részese volt a számításoknak, gondolkodtak, mit lehet s mit nem lehet megtenni, s hogy minek mi lesz az ára, az adott írást beolvassa-e a Szabad Európa Rádió, Hatvani Dani kap-e megjegyzést a főszerkesztői értekezleteken, s így tovább.

Nem mondja, de nem is mondhatja, hogy nem volt a részese az akkori történéseknek.

Azt sem mondhatja, hogy az akkori lap miatt, ma már kétségbeesettnek tűnő időnkénti lavírozásaik, útkereséseik miatt szégyelliük kellene magukat.

Emlékszik, amikor annyi behívatás közkezen való elmesélése, anekdotává való formálódás után észrevette, hogy immáron az ő bőrére is mennek az újabb történetek, beleborzongott ebbe.

Igen, beleborzongott a felismerésbe.

Valamikor a nyolcvanas években Eörsi István javasolta a cenzúra bevezetését.

Aki nem értené Eörsi gondolkodását, annak elmondja, hogy a jeles író a tisztázó szándék vezette, úgy gondolta, hogy a felvállalt cenzúra még mindig tisztább viszonyokat teremthet, mint az öncenzúrára való kényszerítés s a határvonalak állandó ide-oda tologatása.

Persze az iróniáról se feledkezzünk el, a rendszerből oly annyira hiányzó iróniáról. Látja Eörsi szemében felvillanni a fényt, arcán a feltűnő mosolyt, tisztában volt azzal, hogy ismét gondolkodásra kényszerítette a hatalmat.

Valójában az őszinteséget ajánlotta az akkori hatalomnak, annak a hatalomnak, amelyikről tudta, hogy nem tud őszinte lenni – sem magával, sem azzal a világgal szemben, amelyik fölött uralkodhatott.

Tudja, hogy mai életük megoldatlanságai annak az időszaknak a kibeszéletlen történéseire nyúlnak vissza, mégsem mondja azt, hogy a kemény diktatúra áldásosabb lett volna annál, mint amelyikben akkor éltek, s amelyik kapcsán a diktatúra kifejezést a puha jelzővel látták el.

Az életüket körülfogó keretek kapcsán választási lehetőségek nem adódnak, s ezért az adott helyzetek értékelését sem lehet morális alapokon elvégezni.

Annak az időszaknak a politikája egyébként sem engedi meg a morális szempontok érvényesítését.

Az általa megélt huszonöt év az úgynevezett demokratikus időszakban viszont ugyancsak azt mutatja, hogy a politika világából száműzettek az erkölcsi kérdések, márpedig mind az élet megélésében, mind az annak részét képező politikai szférában megkerülhetetlennek látja az alapvető emberi értékek tiszteletét. Más vezérfonalat nem lát, csak azt, amelyik a letisztult emberi értékrend alapján alakult ki.

A cenzúra kérdéséhez kapcsolódó vitákról jó összefoglalást ad Nóvé Béla Cenzúraviták a 80-as évek Magyarországn című tanulmánya: http://www.kritikaonline.hu/kritika_11marcius_nove.html

7.

Az előbb felvetett kérdéseken akkor jóval kevesebbet gondolkodott, mint ma. Abban az időben vitték magukkal a történések, a Forrás körüli ügyek, a Tiszatáj története, a Lăncrănján-ügy, a Mozgó Világ története, az Új Forrás-ügy, s így tovább. Ezerkilencszáznyolcvanhatban már az ötvenhatra való emlékezések kezdődtek, ez a szál vezet majd el a magyar társadalmat a rendszerváltáshoz. De nem csak az emlékezésekről kell beszélni. Akkor omlott össze a Kádár János által kialakított gazdasági rendszer, s kezdődött el a Kádár-rendszer agóniája.

Megdöböntőnek találja a megállapítást, de ki kell mondania, ma távolabb érzi magát a cselekvéstől, mint pár évtizeddel ezelőtt, amikor az említett ügyek zajlottak, pedig a közvetlen cselekvéstől az is távol állt, aminek akkor ő a részese volt.

Talán éppen ezért, most szeretne, legalább magánhasználatra, valamiféle vezérelvet kialakítani az akkor történtek megítéléséhez, egyáltalán ahhoz, ahogyan akkor a történésekben részt vett.

Nyilvánvaló, hogy a mozdulatlanságot nem tudta elfogadni, ma is nehezen viseli ezt, látható azonban az is, hogy a nyílt ellenálló szerepe is távol állt tőle. Akkor is azt gondolta, amit ma, akkor nyilvánvalóan a Forrásra vonatkoztatva, hogy a magatartás, a magatartás iránya a meghatározó, s ha a magatartás, ebben az esetben a lap iránya előremutat, akkor a helyzet adta körülmények latolgotása megengedhető, a szerkesztőnek joga van sakkoznia a kéziratokkal. Ha azonban a lap elveszíti a maga meghatározó irányultságát, akkor baj van, s akkor nem találhatnak mentséget a maguk cselekedeteire.

Huszonöt-harminc év távlatából hiányoznak neki az akkori folyóiratok.

Az hiányzik neki, hogy akkor minden, ami vele és körülötte történt, a folyóiratokon keresztül történt meg vele.

Az irodalom is a folyóiratokban történt meg, gondolkodásában talán Esterházy Termelési-regénye és Nádas Pétertől az Emlékiratok könyve nem kötődik folyóirathoz, folyóiratközlésekhez, minden más igen, Kassák ötvenes évekbeli naplója, a Szénaboglya, az Alföldhöz, s így tovább.

Minden irodalmi történés a folyóiratokhoz kötődött, mondja újból.

Szerkesztőségben dolgozott akkor is, s szerkesztőségben dolgozik most is, nem az ő helyzete változott tehát, hanem a világ változott az irodalom körül, s körülötte is.

Akkor átlátta a teljes magyar folyóirat-irodalmat, s nem csupán annak politikai hangoltsága miatt látta át az egészet, hanem az irodalmi hangoltsága miatt is.

Ma az általa is szerkesztett lap körüli munkák energiáinak többségét lekötik, a folyóiratokat pedig azért is figyeli, mert foglalkoztatja, hogy ez a rendszer a maga rendszerszerűségében meddig tud fennmaradni.

Ha akkor a politikai hangoltságának mégiscsak volt szerepe az irodalom iránti érdeklődésben, ma azt figyeli, egy-egy lap miképpen küzd a fennmaradásért.

S néha már azt is érzi, hogy egyik vagy másik szerző már nem érdekli, néha pedig egész lapszámokat is olvasatlanul hagy.

*Annak az időszaknak a légkörére egyetlen példát idéz, egy igazoló jelentést kérő levelet. A levelet Tóth Dezső művelődési miniszterhelyettes írta Szederkényi Ervinnek, a Jelenkor főszerkesztőjének 1981. január 15-én: „Tisztelt Szederkényi Elvtárs! Kérem Főszerkesztő Elvtársat, indokolja meg, hogy a Jelenkor januári számában, annak 14. lapján milyen megfontolások alapján adott helyt Mészöly Miklós nyilatkozata ama részének, amely szerint a sváb kitelepítés »a lebonyolítást illetően sok helyen alig különbözött a klasszikus deportálástól – látnunk kellett, hogy ártatlanokat visznek el, és bűnösök intézkednek a sorsuk felől, és mi, akik az elvihető és a visszahagyandó javakat ellenőriztük, magunk vágtunk le idős asszonyokat, férfiakat a kötélről a padláson«. Nem vonva kétségbe, hogy a kitelepítés során történhetek igazságtalanságok, a kérdés egész összefüggésének feltárása (éreztetése) híján hogyan egyezteteti össze Főszerkesztő Elvtárs az ilyen közlést nemzetiségi politikánkkal; mennyiben gondolta meg, hogy egy ilyen általánosító kitétel milyen mértékig adhat alapot egy történelmileg és politikailag helyes intézkedés revíziójára, a tényleges sérelmek felfrissítésére és ilyen irányú mozgósítására; a szöveg összefüggésben: mennyire tartja helyesnek a volksbundista sváb kitelepítésnek a szlovákiai magyarok kitelepítésével való közös nevezőre hozását. Kérem Főszerkesztő Elvtársat, hogy a fenti kérdésekre vonatkozó választ is magában foglaló igazolójelentést számomra mielőbb küldje meg. Elvtársi üdvözlettel: Tóth Dezső.”**

Az idézett levél nemcsak undorító és embertelen, hanem történelmietlen is, számos fontos történeti kérdést ideológiai szinten kezel, miközben sugárzik belőle a hatalmi arrogancia. Botrányossá, több más tényező mellett, a kollektív büntetés elvének utólagos elfogadása teszi.

*Tóth Dezső miniszterhelyettes levele, Jelenkor, 2014. 4. 459.

8.

Akkori helyzetüket, most a lapról beszél, az is nehezítette, hogy önmagukban álltak.

Kecskeméten nem volt egyetem, velük kapcsolatosan a helyi politika mozgása számos esetben meghatározóbb volt, mint az országosé, ennek természetesen megvoltak a jó és a rossz oldalai. A politikai szintéren pesti kapcsolataik nem voltak, Hatvani Dani Pesten egy-egy telefonfülkéből hívta fel a nagyobb veszélyhelyzetek idején Pozsgay Imrét. Személyes kapcsolataik, tájékozódásuk-olvasottságuk az ún. népi ellenzékhez kapcsolta őket, de ez a széles kör sem egységes mozgalomként működött, inkább beszélgetések, kéziratküldések kapcsolták őket egymáshoz.

A demokratikus ellenzékkel nem volt kapcsolatuk, neki Tóth Ági beszélt a szegedi repülő egyeteméről, s időnként a kezébe került az illegális Beszélő egy-egy száma.

A szerkesztőség, ma is így gondolja, akárcsak az akkori s az azt követő időszakok legtöbb szerkesztősége, nem önmagában létező organizáló centrum volt, hanem részese a sokpólusú szellemi-politikai közegnek. Számos irányból érkeztek hozzájuk kéziratok, kezdeményezéseikkel viszont nagyjából a maguk köreiben léptek fel, az irányzatosság így, ezen a gyakorlaton keresztül jelent meg a lapban.

Akkor az egyes szerzők, csoportosulások elszigeteltségét nagyban csökkentette, hogy sokan olvasták a folyóiratokat, s sokan még az elvont utalásokat is értették. Egyes lokális körök önmagukat olvasókörként szervezték meg, írókat, szerkesztőket hívtak meg beszélgetésre, ezeknek a könyvtárakban, művelődési házakban zajló felolvasásoknak, rövidebb előadásoknak a lezárulását követően sokszor került sor bizalmasabb beszélgetésekre.

9.

Visszanézve könnyű lenne akkori magatartásukat egyfajta előre kialakított magatartásként bemutatni, s arról írni, hogy miképpen gondolták át előre, mikor, mit és miért tesznek. Ezt az akkori politika sem mondhatta volna el magáról, ha ironikusan akarna játszani az akkori hatalommal, akkor azt mondaná, hogy **Eörsi István** erősen ironikus megjegyzését a cenzúra bevezetéséről többek között azért nem tudták volna megvalósítani, mert a hatalom is pillanatról pillanatra élt, s így képtelenek voltak pontos alapelvek megfogalmazására.

Visszatérve a maguk dolgaihoz, azt mondja, hogy még a szerkesztőség tagjait is más és más elképzelések irányították, így a szerkesztőség egységes alapállásáról csak a legalapvetőbb és a legáltalánosabb kérdések kapcsán lehet beszélni.

Mindaz, ami megtörtént, viták, ütközések, döntések, hallgatások következménye és eredménye volt.

Ma azt látja, hogy őrizték, már akkor is őrizték a folyóiratot – mint önmaguk létezésének terét. Tudták, nyilván tudták, még akkor is, ha nem beszéltek róla,

hogy ha a Forrás megszűnne, akkor Bács-Kiskunban és Kecskeméten egyhamar nem indulna új folyóirat, ha egyáltalán indulna utána egy lap.

A mából nézve is látja, hogy nem azért tartották magukat távol az aláírásoktól, ellenzéki mozgásoktól, mert ezt taktikai szempontból is átgondolták, ezt még ma sem tudja kimondani, pedig a múlt megszépítésének az elmúlt időszakban számtalan példáját látta már.

Voltak bizonyos kapcsolataik a legtöbb szellemi-ellenzéki csoportosulás irányába, vagy ha nem voltak, megkereshették volna ezeket a kapcsolatokat, de számukra az irodalom, az írás csak a maga nyilvánosságával együtt létezett, ezért – legalábbis benne – fel sem merült a szamizdat kiadványokban való szereplés. Keresték a szabad teret önmaguk számára, de a különböző területeken zajló csatározásokat, például a bős–nagygyarosi vízlépcső körüli csatározásokat, sőt még a határokon túli magyarok körüli csatározásokat is az adott rendszeren, azaz a szocializmuson belüli küzdelmeknek látták, ennyit talán elmondhat a többiek nevében is.

A bős–nagygyarosi vízlépcsőrendszer kialakításának terve az ötvenes évekre nyúlik vissza, a vele kapcsolatos csehszlovák–magyar államközi szerződést 1977-ben írták alá. Tulajdonképpen a Dunának a két államot elválasztó teljes szakaszába való beavatkozást jelentette volna, része lett volna a Dunakiliti mellett épülő duzzasztómű, a Csallóközön végighúzóódó üzemvíz-csatorna a bősi erőművel és a nagygyarosi vízlépcső, hozzá szintén erőmű csatlakozott volna. A terv ellen Magyarországon környezetvédő mozgalom alakult ki, középpontjában a Duna-körrel, a tiltakozások összekapcsolódtak a rendszerváltás irányába mutató történésekkel, s politikai jellegré válnak. Bár a csehszlovák oldalon (az akkori állami berendezkedésre utal ezzel a kifejezéssel) számos eleme megépült, Németh Miklós miniszterelnök a magyar oldalon 1989-ben felfüggesztette a beruházást.

1988-ból őrzi A Duna – Egy antológia című kötetet*, a kötetben Mészöly Miklós, Mátyás Iván, Esterházy Péter, Csurka István, Kornis Mihály, Takács Zsuzsa, **Eörsi István**, Határ Győző, Horgas Béla, Csoóri Sándor, Vas István, Kányádi Sándor, Kemenczky Judit, Karinthy Ferenc, Szántó Pirooska, Szeberényi Lehel, Márton László, Németh Gábor, Megyesi Gusztáv, Duray Miklós, Tábor Ádám, Rácz Péter, Petőcz András, Nagy Gáspár, Lezsák Sándor, Zalán Tibor, Gécz János, Szilágyi Ákos, Krausz Tivadar, Garaczi László, Balaskó Jenő, Brasnyó István, Sziveri János, Bertók László, Beney Zsuzsa, Balassa Péter, Géher István, Kukorelly Endre, Kántor Péter, Szócs Géza, Petri György és Kodolányi Gyula írásai szerepeltek. Úgy érzi, felkiáltójelet kellett volna tennie a felsorolás után, azzal talán érzékeltetni tudta volna, hogy a magyar irodalom egésze felsorakozott a Duna mellett.

*A Duna – Egy antológia, szerkesztették: Vargha Balázs, Nagy András és Perczel Anna. Statisztikai Kiadó Vállalat, 1988

10.

Akkor keveset látott abból, hogy mi is ennek a tervnek a lényege, mégis érezte a tiltakozók igazságát. Nem tud mást mondani, a leosztás ilyen volt, ha a hatalom

valamit nagyon akart, s főképpen, ha ekkora dolgot akart nagyon, akkor a hatalommal szembenállóknak volt igaza.

Mintha a régi szegénylegényes világ folytatódott volna akkor is, mindig az alluvőnek volt igaza.

Mintha ez a világ folytatódna ma is.

Ezerkilencszáznyolcvanhatban részt vett a szlovákiai (akkor csehszlovákiai) fiatal magyar írók Iródia néven tömörült csoportja által szervezett tanácskozáson, előadást is tartott ott. Emlékszik, mintha holdbéli tájon mentek volna keresztül, amikor a Duna közelébe értek, s látta a kialakított medret is, a mederben pedig ott állt elárasztásra, pusztulásra ítélve egy teljes falu.

Döbbenetes látvány volt.

*Az Iródiának megvolt a maga szerepe a (cseh)szlovákiai magyar irodalom fel-
frissülésében. Grendel Lajos írja ennek kapcsán: „A szlovákiai magyar irodalom
arra hivatott bűvárai (ugyan hová tűntek 1989 után?) egyszer talán kiderítik,
hogy a hatalom miért éppen 1986 nyarán határozta el magát arra, hogy admi-
nisztratív eszközökkel véget vet ennek a politikailag de facto értelmetlen irodalmi
mozgalomnak. Lehet, hogy az Iródia-füzetek utolsó száma irritálta az elvtársakat.
Az ugyanis már színvonalában is, kivételében is nagyon folyóiratszerű volt.
Márpedig új irodalmi folyóiratot, amely ráadásul az ő engedélyük nélkül jelenik
meg, ezek az elvtársak nem tűrtek el. De az is lehet, hogy az Iródia fölszámol-
lását a szlovákiai magyar irodalmi establishment kuloárjaiban határozták el.
Az Iródia nem tisztelte a díjakkal elhalmozott szocreál tekintélyeket. Akkoriban
városszerte rebesgették Pozsonyban, hogy az Iródia megregulázását »magyar
elvtársak« kezdeményezték. Persze lehet, ez is csak dezinformáció volt, egy a sok
közül. Mindenesetre 1986 júniusában, az Iródia utolsó találkozása alkalmával, a
pozsonyi titkosrendőrség valósággal megszállta Somorját, a találkozó színhelyét,
mintha legalábbis Duray Miklós készült volna bevonulni fehér lovon a csallóközi
kisvárosba.”**

*Grendel Lajos: Előszó (Az Iródia indulásának tizedik évfordulójára megjelent könyv előszava), <http://www.szmit.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=127>

11.

Jó tíz évvel a somorjai utazást követően, ha lehet így mondani, gondolati szinten is szembekerült, bár csak példaként szemlélve, Bős–Nagymaros kérdésével. Hosszú írásban ismertette Vekerdi László Tudás és tudomány című könyvét. Mivel a nagy terjedelmű kötetet valójában nem ismertethette, s nem is csak a könyv terjedelme miatt nem tehetett ezt, hanem a benne érintett témák sokasága miatt sem, az írásban az értelmiséggel kapcsolatos kérdésekre helyezte a hangsúlyt.

Két kérdést állított a középpontba, egyrészt az értelmiségi véleményformálás és a szakszerűség kapcsolatát, másrészt az értelmiség szociális helyzetét.

Akkor még nem tudta, hogy ebben az írásában valójában az értelmiség Kádár-rendszerben kialakított magatartásától s az ún. kritikai értelmiségi típusától búcsúzott el.

Most különösen örülne annak, ha nem értenék félre, ezért leírja azt is, hogy Vekerdi László kritikai értelmiségi volt, de számos területen, az általa ismert tudósok-gondolkodók közül messzemenően a legtöbb területen szakszerűen elemezte a felmerülő dilemmákat.

*Abban az írásban Vekerdi Lászlónak A tudományos világkép „bizalmi válsága” című előadásából indult el, ez az előadás 1992-ben a Fidesz-akadémián hangzott el. Az előadásban Vekerdi, aki gyakran kérdezte hallgatóit, a következő kérdést tette fel: „Milyen kölcsönhatáshoz tartozik a paritássértés...”, majd miután nem kapott választ, új kérdést tett fel: „Hány kölcsönhatás van a természetben?”, az újabb csend után pedig döbbenten állapította meg: „De hát akkor úgy mennek ki tüntetni, hogy azt sem tudják, mi ellen tüntetnek például Nagymaroson.”**

Érdemes pontosan rögzíteni azt, amit Vekerdi László mondott. Nem azt tartotta bajnak, hogy valaki tüntet vagy inkább tüntetett Nagymaroson, hanem azt, hogy valaki úgy megy ki tüntetni Nagymarosra, hogy nem tudja, hogy mi ellen tüntetett, főképpen pedig azt, hogy nem is tudja, hogy nem tudja.

*Vö.: Füzi László: Gondolattörédek az értelmiségről, Vekerdi László könyve kapcsán, in: Füzi László: Balvégzetű évtized?, Esszék, tanulmányok, Kalligram, 1996, 105–115.

12.

A hetvenes évek végén új kifejezés terjedt el a magyar világban, csapda, társadalmi csapda. A kifejezést nyilvánvalóan Hankiss Elemér tette ismertté, Társadalmi csapdák és diagnózisok című könyve a nyolcvanas évek elején jelent meg a Magvető Kiadó Gyorsuló idő című sorozatában, a könyv egyes tanulmányai az évtizedfordulón jelentek meg különböző folyóiratokban. A Gyorsuló idő című sorozat egyébként segítette a szellemi közélet formálódását, másképpen mondva, az egyes szellemi területek közötti kapcsolat formálását.

Ma már nincs ilyen sorozat, a mai világban elképzelhetetlen is lenne bármiféle párbeszéd, szakmák még vannak, közélet, kapcsolódás viszont nincs.

Hankiss Elemér a társadalmi csapda kifejezést szociológiai értelemben használta, a fogalom tisztázásának külön tanulmányt szentelt, az olvasókat nyilván az esettanulmányai foglalkoztatták, a korrupcióval, a közösségek válságával, az információhiánnyal, az értéktudattal, a büntudattal kapcsolatos írások. (Emlékszik arra, hogy mekkora érdeklődéssel olvasta az Alföldben, legalább harmincöt évvel ezelőtt, a büntudattal kapcsolatos írást.) S más is foglalkoztatta az olvasókat, szélesebb körben pedig az embereket, az, amit maguk körül láttak, a megoldatlanságokra-megoldhatatlanságokra vetítették rá a csapda kifejezést, akkor már elszakadva Hankisstól.

A kifejezés használatának terjedése jelezte, hogy a társadalomban egyre több megoldatlanság, csapdahelyzet keletkezett. Ugyanakkor némi óvatosság is megfigyelhető volt a kifejezés használatakor, ezt már nem Hankiss írásaival kapcsolatosan mondja, az, hogy nem rendszerhibákat említettek, hanem kikerülhető, megoldható, kellő körültekintéssel feloldható ellentmondásokat, csapdákat.

Újraolvasta Hankiss Elemér könyvét. Nem a maga példányát, az a könyvespolcok hátsó soraiban rejtőzködik a Gyorsuló idő többi, általa megvásárolt füzetével együtt, könyvtári példányt vett a kezébe. Tudós könyv, a társadalmi jobbítás szándékával íródott, a lehető legminimálisabb mértékben érződik rajta a körülírás, a tudományos körülhatárolásra, s így a sérthetetlenségre való törekvés. Mindezt nem Hankiss Elemér kapcsán mondja, életműve, gondolkodása megkérdőjelezhetetlen, inkább játszott egy kicsit az idővel, megnézte, milyen is volt egy társadalmi jelenségeket vizsgáló könyv harminc évvel ezelőtt, akkor, amikor még nem tudták, hogy az a világ, amelyikben élnek, rövidesen összedől majd.

Válaszol a kérdésére, ez a könyv bátor volt, egyenes vonalvezetésű, tiszta szándékú.

A könyv bevezetőjében Hankiss Elemér magyarázatát adta annak, miért is kell a társadalmi csapdákkal foglalkozni. „Létérdeke minden közösségnek, minden társadalomnak, hogy idejében észrevegye a csapdák kialakulását, mert kezdeti szakaszukban még viszonylag könnyű kicsúszni, többnyire csak súlyos veszteségek árán lehet kiszabadulni belőlük” – írta. Talán itt, ezen a ponton érződik leginkább, hogy mondandóját egy-egy közösség jelenségeinek vizsgálatából vezeti le, s eltekint azoktól a körülményektől, amelyek ezt az állapotot létrehozták, különösképpen pedig az ideológiai-politikai körülményektől. Az esettanulmányokban viszont könyörtelen tisztánlátással fogalmazott. „Előfordul az is, hogy nemcsak az eszményeket emlegető szavak, hanem maguk az eszmények is üresek, kialakulatlanok: nincs, nem jött létre a társadalomban közmegegyezés arra vonatkozólag, hogy az emberi viselkedést, emberi együttélést, emberi törekvéseket milyen értékek, milyen eszmények, milyen célok milyen mértékben határozzák meg. Más szóval: vannak olyan társadalmak, amelyek fejlődésük egy bizonyos szakaszában képtelenek kidolgozni a maguk »közösségi szerződését«, azoknak az értékeknek, normáknak, cselekvési szabályoknak azt az együttesét, amelyek az élet minden területén lehetővé teszik a többé-kevésbé egyértelmű és mindenki számára érthető döntések meghozatalát” – írta. Ezzel, kell-e mondani, a korabeli társadalomirányításról, s a társadalomnak mint közösségnek az akkori felfogásáról is elmondta a véleményét. Szikrázóan éles gondolatmenet végén írta a következőket: „A paternalista hatalomgyakorlás csak akkor lehet igazán eredményes, ha a társadalom széles rétegeiben adva van a hajlandóság az elgyermekesedésre.” Akkor is bravúrosnak gondolta és ma is annak tartja a büntudatról mint társadalmi jelenségről írt tanulmány bevezetőjét. Hankiss Elemér a Himnusz kapcsán írta a következőket: „Nincs még egy ország, amelynek himnusza büntudattal küszködnék, amely olyan komor, s már-már reménytelen hangot ütne meg, mint a miénk. Átnéztem száz-egynéhány ország himnuszának szövegét; kardot csörtetnek, felidéznek a hajdani szolgaságot és a zsarnok elleni hősi küzdelem emlékeit, zengik a szabadság, a becsület, a diadal dalát (főképp a dél-amerikai országokban), idézik az ősök szellemét, és az istenekhez vagy az uralkodóhoz fohászkoznak (a távol-keleti országokban), zengik a békét, az ország tájainak szépségét, népének szorgalmát és boldogságát (főképp a skandináv és angolszász országokban), zengik az igazság, a törvény, az egység, a becsület

dicséretét (egy-két frankofon országban), kardot csörtetnek, hörgik a gyűlöletet és a harcra készséget a zsarnok s minden ellenség ellen (nagyon sok országban) – de a magyaron kívül az uruguayi himnusz az egyetlen, amelyben megpendül a büntudat, és az olaszban s görögben a múlt miatti szégyenkezés motívuma. A magyar himnuszban viszont ez az egyik legfőbb, szinte a himnusz alaphangját meghatározó motívum.”

Bravúrosnak találta ezt a levezetést már akkor is, amikor az írást első megjelenésekor az Alföldben olvasta. Nagyon pontosnak érezte mindazt, amit Hankiss Elemér az adott társadalomban élő büntudatról írt: „A legfontosabb probléma nálunk az, hogy az adott társadalmi gyakorlat szinte csak rossz közérzetként megélt, konkrét tényekhez nem, vagy csak lazán kötődő büntudatot kelt az emberekben, s ennek feloldására nincsenek jó, az embert és a közösséget megerősítő módszerek s lehetőségek.”*

Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák és diagnózisok, Magvető, 1983, 8., 137–138., 446., 348., 388.

14.

Ha lesz még irodalomtörténet-írás, s működik majd a szociológiai szemléletmód is, akkor remélhetőleg lesz majd valaki, aki összegyűjti mindazokat a témákat, amelyeket a hazai szociográfiai irodalom bemutatott.

Ha ez megtörténik akkor nyilvánvalóvá válhat majd, hogy negyedszázaddal a rendszerváltás után sem küzdünk mással, mint amivel korábban küzdöttünk. Nem gondolja, hogy minden társadalmi problémát meg lehetett volna oldani az említett idő alatt, annak azonban tudatában van, hogy sokkal könnyebb lenne az életük ma, ha az említett bajok közül akár csak néhányat sikerült volna felszámolni.

Most látja azt is, hogy a szociográfia mennyire korhoz kötött műfaj, saját korához szól, társadalmi változásokat akar elérni, ha ez a törekvése nem jár eredménnyel, akkor az adott írás hasznossága is megkérdőjeleződik.

Vagy a hatása mégiscsak megmutatkozik az olvasók gondolkodásának formálásában?, kérdezi. Nem tudja, talán igen, a mentalitás, az embereknek a társadalmi jelenségekhez való hozzáállása mégiscsak megkerülhetetlen és fontos.

Abban azonban bizonyos, hogy a szociográfia az eljövendő idők számára akkor őrződik meg, ha irodalomná tud emelkedni.

15.

Hogyan látták feloldhatónak a csapdahelyzetet akkor?, kérdezi magától most, a társadalmi átalakulást követő huszonötödik évben.

Nem tudja megválaszolni a kérdést, s nem csak a feledések, a történelmi, a társadalmi és a személyes feledések miatt nem.

Nyilvánvaló, hogy a csapdahelyzet megélésében és a kiútkereső stratégiák keresésében számos, a legtöbbször egyénre szabott változat létezett.

Szá számára a kiútkeresés egyik legfontosabb elemét az ismeretek megszerzése jelentette. Tájékozódási ösztönét követte ezzel. Elolvasott mindent, ami a számára adott világról bármilyen tényszerű információt adott. Információt arról, hogy

milyenek a gazdasági mutatók, arról, hogy hogyan működik a gazdaság, ezeket most mondja, amikor napi rutinkérdésekké váltak, de foglalkoztatta az ingázók helyzete, a nővéreké, az, hogy lehetséges-e tudós tanárrá lenni az adott körülmények között, milyen az értelmiség társadalmi megbecsültsége, s így tovább.

Tájékozódási ösztönét követte azzal, hogy szinte rávetette magát a legkülönbözőbb társadalmi kérdésekre. Azt hitte, ha tud valamiről, akkor az megoldhatóvá is válik. Rosszul gondolta ezt, mert ahhoz, hogy társadalmi szinten is cselekvő emberré váljon, nem volt meg benne az elég erő. Az idő vágyott megértését az jelentette volna számára, ha így-úgy megszerzett, összerakott ismereteit társadalmi szintéren mondja el, s velük kapcsolatosan vállalja a cselekvést is.

A cselekvésnek ehhez a formájához soha nem jutott el. Ha publikált, akkor szakkérdéseket érintett, ha előadást tartott, akkor is, a társadalmi-politikai színtérré soha nem lépett ki. Egyszer önmagának is meg kell majd magyaráznia azt, hogy miért történt ez így.

A rendszer megreformálásában a nyolcvanas évek közepétől már kevesen hittek, s nem is ideológiai okok miatt hittek egyre kevesebben a rendszerben, hanem inkább gazdasági okok miatt. A nyugati világ akkor már közelebb került hozzájuk, az embereket nem lehetett a határok közé szorítani, egyre többen láttak egyre többet abból a kinti világból akkor, amikor itthon egyre csak a megszorítások jöttek. A politika kapcsán azt gondolta, hogy a Nyugat kényszeríti majd a rendszert bizonyos lazításokra, ahhoz, hogy kölcsönökhöz jussunk, némi engedményt is tenni kell, gondolta, s úgy tudja, nem volt egyedül ezzel az elképzelésével.

Különösen erősen adott alkalmat a szellemi és politikai konfrontációra az ezerkilencszáznolcvanöt őszen Budapesten megrendezett Európai Kulturális Fórum, a körülötte zajló viták különböző csatornákon hozzá is eljutottak.

*Az 1975-ben, Helsinkiben megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmánya rögzítette, hogy időnként tanácskozáson vitatják meg az európai államok kulturális politikáját. Első szocialista országgént Magyarország kapta meg a jogot, hogy 1985. október 15-étől kezdődően Budapesten rendezze meg a kelet-nyugati csúcstalálkozót. A kulturális fórumnak külön jelentőséget adott, hogy azzal egy időben zajlott a genfi Gorbacsov–Reagan-találkozó. Nemcsak a magyar hivatalosságok, de az egész szocialista tömb kiemelt fontosságúnak értékelte a hatátes, majd' 900 meghívottat (írókat, tudósokat, filmeseket, politikusokat) felvonultató budapesti rendezvényt. Az illetékesek mindent elkövettek, nehogy a nyugati állampolgárok közül egyesek felszólaljanak a »béketáborban« tapasztalható szólás- és sajtószabadság-hiány vagy a kisebbségek (romániai, szlovákiai magyarok, bulgáriai törökök, szovjetunióbeli zsidók) üldözésének ügyében.**

Az ebből az „alkalomból” megrendezett ellenzéki ellenfórumról Nóvé Béla a következőket írja: „A magyar állambiztonság már több mint fél évvel korábban értesült a tervezett rendezvényről. Mégis, a belügyi szervek csak az utolsó pillanatban intézkedtek, hogy a Hotel Intercontinental igazgatósága a teremfoglalást visszamondja, megfosztva ezzel a Nemzetközi Helsinki Szövetséget a nyilvános rendezvény lehetőségétől. Ám a kötetlen nemzetközi találkozó mégsem maradt el: október 15-én a

részvevők **Eörsi István** lakásán, míg másnap és harmadnap Jeles Andráséknál gyűltek egybe. Ezzel a rendezvény magánjellegét öltött, s azt az állambiztonsági szervek megakadályozni nem tudták, noha a három nap történéseit minden mód megpróbálták figyelemmel követni és dokumentálni. Fialat íróként, műfordítóként e sorok írója is jelen volt e különös hangulatú, félig nyilvános, félig konspiratív rendezvényen **Eörsi** a pesti bölcsészkarral »farkasszemező«, különben tágas, most leírhatatlanul zsúfolt lakásán. Való igaz: »Kelet és Nyugat« adott, bár kissé félszegen s lopva méregetve egymást. Az egybenyitott szobákban a padlón, a székeken és az ablakpárkányokon vagy százötven ember szorongott: helybéli diákok, ellenzékiek és a „szabad világ”-ból érkezett jogvédők, írók, újságírók, barátságos képű diplomaták. Volt némi kivételes, ünnepi megilletődöttség abban, ahogy e sokfelől egybesereglett alkalmi publikum odaadóan fülelte egymás alig érthető szavát: az angol, német, francia és magyar nyelvű hozzászólásokat. Az előadások többnyire az írók felelősségét és társadalmi szerepét érintették, s Európa jövőjét latolták. A leginkább húsbavágó téma mégis a cenzúra volt, ami a hivatalos fórum hathetes tanácskozásain alig került szóba.

Az Ellenfórumon részt vett: Susan Sontag, Per Wastberg, Danilo Kis, Hans Magnus Enzensberger, Timothy Garton Ash, Amos Oz, Pavel Kohut, Jiri Grusa, továbbá számos magyar író és értelmiségi, köztük: Bence György, Csoóri Sándor, Csurka István, Konrád György, Mészöly Miklós és Tamás Gáspár Miklós. A bécsi központú Nemzetközi Helsinki Szövetséget Gerald Nagler, Jeri Laber, Aryeh Neier s a szervezet frissen megválasztott elnöke, Karl Joachim von Schwarzenberg képviselte. Az eseményről három televízió és jó néhány rádiócsatorna tudósított – köztük a BBC, a Deutsche Welle, a Szabad Európa és az Amerika Hangja –, s a nyugati nyomtatott sajtó is számos munkatársát elküldte Budapestre, hogy a szimpozionról riportokban és interjúkban számoljanak be.**

*Vö.: Ablonczy Bálint: A nem vonakodó csatlós, *Heti Válasz*, 2010, 11. 24., <http://hetivalasz.hu/reflektor/paul-lendvai-a-nem-vonakodo-csatlos-33390>

**Nóvé Béla: Cenzúraviták a 80-as évek Magyarországon, 2., *Kritika*, 2011. április, http://www.kritikaonline.hu/kritika_11aprilis_nove.html

16.

A sors úgy hozta, hogy végül nem a különböző nyugati feltételek, s nem is a többirányú ellenzéki csoportosulások és akciók vezettek a rendszerváltáshoz, hanem a Szovjetunió anyagi megroppanása, s az, hogy ennek következtében elengedte az úgynevezett testvérországok kezét.

Félreértés ne essék, egyetlen, a változások irányába tett lépés, gondolat sem volt felesleges, a maga módján valamennyi segítette az átalakulás irányába történő elmozdulásokat.

Dalos György írja a Gorbacsoval foglalkozó könyvében: „A szűk pénzügyi keresztmetszet segített Gorbacsovnak világra hozni logikusan továbbmutató gondolatait. Ha már úgysem érte meg támogatni a kapitalista országok kommunistáit, akik többnyire elhanyagolható mértékben jeleskedtek országuk életében, akkor egyenesen megsemmisítő volt a szovjet támogatás mérlege azokban az országokban, amelyek-

[...]